

srećemo ga u duhovnim vježbama, osobito u konstitucijama. Burkhart objašnjava: »'Discrecion' ne znači, dakle samo neku ljudsku razboritost ili instinktivnu sigurnost, nego ujedno nadnaravnu, od Boga određenu i prema Bogu usmjerenu sigurnost, da bismo čitav život uvijek više prilagođavali Božjoj volji i želji« (str. 97).

U vezi s Ignacijevim viđenjem uz rječicu Cardoner Burkhart neka tumačenja nadopunjuje ovakvim objašnjenjem: »Šturi prikaz, koji nam malošto kaže o sadržaju, daje nam ipak naslutiti značenje koje je sam Ignacije čitav život pridavao tom izvanrednom čisto intelektualnom viđenju. Ignacijevi drugovi, osobito Polanco i Nadal, daju neke upute o sadržaju tih doživljaja, pri čemu se sigurno oslanjaju na daljnje Svećeve usmene izvještaje. Da su se kasnije upravo tom viđenju pripisivale još točnije pojedinosti — na primjer to da je Ignacije već onda spoznao osnovne crte svog budućeg Reda — razumljivo je na temelju toga što je sam Svetac toliko isticao značenje tog časa za njegov život, ali se tu o pojedinostima jedva može dokazati. Štoviše, kasniji Ignacijev život pokazuje još mnogostruko traženje i opipavanje ostvarenja njegova ideala, dok konačno neće naći završni oblik svoje zajednice« (str. 104). Viđenje koje je Ignacije imao u kapelici La Storta gdje je čuo Isusove riječi: »Ego ero vobis Romae propitius« (U Rimu ću vam biti milostiv), kojemu je otac Laynez svjedok, Burkhart ovako prosuđuje: »Upravo iz toga što Laynez novo donosi uz Ignacijev izvještaj biva jasno da događaj u La Storti nije ostao ograničen na njegovu osobnu sferu kao neki njegov privatni doživljaj, već je imao bitno značenje u nastajanju nove redovničke zajednice« (str. 142). U autobiografiji postoji još dvojbenih detalja koje Burkhart komentira i objašnjava, ali taj uvid prepuštamo čitatelju djela.

»Autobiografija — hodočasnika o povijest« vrijedan je tekst jer nam daje uvid u Ignacijev život i djela. Naime čita-

Ignacije — grešan, ali i svet — čovjek duboke vjere, mističnih iskustava, vizionar, snažna osobnost, radikalist koji živi potpuno predanje Bogu. Djelo je hvalevrijedno ponajprije zato što i u čitatelju potiče dobre, lijepe, plemenite, pozitivne misli, ali i stoga što u mnogih može iznjedrati želju za jačom vjerom, stvarnijim obraćenjem, svetošću života. Osjetiti tko je Ignacije i okoristiti se njegovim primjerom, najlakše će se postići čitajući ovu knjigu.

Josip Batinić

Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, Filozofsko–teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 2009, 212 str.

U cilju aktualizacije i kontekstualizacije prastare i svevremenske problematike ženidbe i braka, vrijedi podsjetiti da prva enciklika pape Benedikta XVI nosi naslov *Bog je ljubav* (*Deus caritas est*). Već na njezinu početku smjerokazno i programski stoji novozavjetni citat: »Bog je ljubav i tko ostaje u ljubavi, u Bogu ostaje, i Bog u njemu« (1 Iv 4, 16). Benedikt XVI nadalje upozorava na široko semantičko polje riječi »ljubav« — govori se o domoljublju, o ljubavi prema zvanju, o prijateljskoj ljubavi, o ljubavi između roditelja i djece, o rodbinskoj ljubavi i ljubavi prema bližnjemu, o ljubavi prema Bogu, te o *ljubavi između muškarca i žene* koja se ističe kao *arhetip ljubavi* u pravom smislu riječi — te s time povezanu činjenicu da je dotična riječ davno postala i do danas ostala jedna od najviše upotrebljivanih, ali i najviše *zloupotrebljivanih* riječi.

Neposredno prije nego što je izabran za papu kada je uzeo ime Benedikt XVI, dekan kardinalskog zbora kardinal Joseph Ratzinger održao je na početku konklava u travnju 2005. godine zaista upečatljiv govor. Najsnažniji odjek, kako u crkvenim krugovima tako i izvan njih, izazvala je njegova osuda *relativizma* kao

»jedinog stajališta koje odgovara današnjem vremenu. Stvara se dakle diktatura relativizma u kojoj se ništa ne priznaje kao konačno i koja za posljednje mjerilo dopušta samo vlastitu osobu i njezine želje«. Pri tomu se relativistički stavovi na negativan i razoran način najviše očituju na moralnom i religioznom području života.

U današnjoj zapadnoj kulturi — izrasloj iz heterogenih, ali plodonosnih judeokršćanskih i helenističko-rimskih korijena — svjedoci smo svojevrzne *erozije morala*, koja ljudsko biće pogađa u njegovoj od samog početka čovječanstva iznimno osjetljivoj sferi — *spolnosti*. Sveprisutni relativizam i pogrešno poimanje spolno uvjetovane međusobne upućenosti muškarca i žene dovodi do okolnosti da čak i među onima koji se deklarativno predstavljaju kršćanima pojmovi i formulacije poput »bračna vjernost«, »dobrohotna supružnička požrtvovnost«, »sakramentalna narav braka«, »kršćanska ženidba kao slika mističnog spajanja i jedinstva Krista i Crkve« itd., pretjerano i time nepoželjno mirišu ne samo po naftalinu nego i po tamjanu.

Tragom naznačenih problema među čitatelje dolazi — kao svojevrсни znak vremena i ujedno kao odgovor na duh ovog vremena — knjiga *Sakrament ženidbe* kojoj je autor isusovac Ivan Antunović, predavač teoloških i religijskih predmeta na zagrebačkom Filozofsko-teološkom institutu (gdje je pater Antunović predstojnik i ujedno ravnatelj pripadajućeg Teološkog studija) te na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu.

Knjiga se već prilikom prvog upoznavanja s njezinim sadržajem očituje kao umješno koncipiran *povijesno-teološki komparativni traktat*, kao britki i zorni presjek kroz vrlo složen i višeslojno strukturiran fenomen braka, odnosno ženidbe.

Prvo od ukupno tri poglavlja naslovljeno je »Brak u Starom zavjetu«. Ovdje

se eksplicira teologija braka u svjetlu biblijskog izvještaja o stvaranju. Svećenički izvještaj o stvaranju govori o postanku svijeta u šest dana, gdje je kruna Božjeg stvaranja čovjek — krhko i ranjivo stvorenje u svojoj dvostruko, dvorodnoj, dvospolnoj pojavnosti, te iz toga proizlazećoj napetoj komplementarnosti između čovjeka i »čovječice« (što je vjeran prijevod izvornog hebr. izraza *iša*). Starozavjetni redak »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na Božju sliku on ga stvori, muško i žensko stvori ih« (Post 1, 27) iznosi odlučnost i snagu Božjeg milosnog djelovanja, koje već u činu stvaranja očituje izrazito filantropsku narav, a koje se za čovjeka pokazuje upravo sudbonosnim. Pater Antunović pojašnjava: »Budući da su muž i žena stvoreni jedinstvenim Božjim činom, oni su jednakog dostojanstva. Razlika u spolovima jest u službi njihova poslanja da napuču svijet i njime vladaju. 'I blagoslovi ih Bog'« (Post 1, 28).

Božji blagoslov je znak da brak nije ljudska ustanova, već sveta božanska ustanova koju je Bog zasnovao na početku povijesti čovječanstva« (str. 23).

Za razliku od svećeničkog izvještaja o stvaranju, koji je mlađi i u teološkom smislu dublji i razrađeniji te pod utjecajem razvijene ratarsko-urbanističke kulture promatra čovjekovu spolnu razliku u perspektivi *potomstva*, »jahvistički izvještaj reflektira o braku pod utjecajem nomadske kulture u perspektivi ljubavi; to je jedno 'tijelo'« (str. 24). Nakon što je stvorio čovjeka, Bog stvara zasebnim činom ženu, i to radi *bračne ljubavi*. Bog stvara ženu iz Adamovog rebra, a taj metaforički izričaj nikako ne treba razumjeti u doslovnom i vulgarnom anatomskom smislu, nego kao slikoviti govor koji želi istaknuti da Bog čovjeku stvara družicu iz njegovog života, njegovog mesa i kostiju. Na taj se način žena ili čovječica, kao biće s gradom i naravi koja je jednaka čovjekovoj, čovjeku iskazuje kao *autentični Božji dar* kojim ga Bog *oslobađa osamljenosti i nedovršenosti*.

Dotičući se *Pjesme nad pjesmama*, osebnijoga i svevremenskoga hebrejskog epa, inspiriranog egipatskom ljubavnom lirikom, Ivan Antunović za razliku od brojnih drugih teologa i egzegeta ne podliježe tendencioznim, redukcionističkim i simplicističkim vrednovanjima ove intrigantne svetopisamske knjige, nego posve otvoreno ističe da je *Pjesma nad pjesmama* »himan ljubavi u svim njezinim dimenzijama, tonovima i harmonijama« (str. 25). Ovaj himan opisuje i izražava *zemaljsku* ljepotu čovjekove ljubavi i time se odlučno *suprotstavlja* bilo kakvoj *sakralizaciji* i *divinizaciji* *ljudske spolnosti*, inače pojavama tako prisutnima u okrilju Izraelu susjednih poganskih naroda. Pater Antunović pojašnjava da *Pjesma nad pjesmama* potječe iz salomonske literature i da je alegorijska interpretacija *Jahvine* ljubavi prema *Izraelu* — a nakon nastupa kršćanske ere i *Kristove* ljubavi prema *Crkvi*. Međutim, *Pjesma nad pjesmama* time nije prestala biti »svojevrsni komentar idilične i zanosne ljubavi koja je sastavni dio odnosa između muža i žene, o čemu nalazimo izvještaj u *Knjizi Postanka* o stvaranju« (str. 28).

Tematizirajući brak kao sredstvo proročke objave saveza između Jahve i Izraela, autor raščlanjuje njegovu ulogu u službi proročkog naviještanja u Hošec, Jeremije, Ezekijela i Izaije. Nadalje objašnjava na koji se način brak nalazi u službi teologije o Savezu, zatim iznosi bitne elemente moralnog vrednovanja braka u Starom zavjetu; primjerice kada je riječ o težnji prema monogamijskom braku, borbi protiv mješovitih brakova te pravu muža na otpust žene.

U drugom poglavlju, naslovljenom »Poimanje braka u Novom zavjetu«, potanko se iznose osobitosti novozavjetnog nauka o braku, posebice u odnosu na pretkršćanska poimanja, kako židovska tako i poganska. Krist se na nepovnljiv i vrhunski način očituje kao *dovršitelj saveza* koji je Bog sklopio s čitavim ljudskim rodом u činu *stvaranja*.

Ivan Antunović obrazlaže: »U *Novom zavjetu* slikom zaruka i zaručništva objavljena je ponajprije nebeska i eshatološka svadbeno-gozba, koju je pripremio sam nebeski Otac — zaručnik na toj svadbeno-gozbi jest proslavljeni Krist, a zaručnica Crkva kao novi Božji narod. (...) Isto tako i svadba u Kani Galilejskoj, na kojoj je u samom središtu bio upravo Krist, ne mora se prije svega shvatiti kao kristijanizacija braka, nego je, u duhu proročke tradicije, riječ o početku ostvarivanja eshatološke gozbe. (...) U *Novom zavjetu* sam Krist se veoma često predstavlja kao *Zaručnik* (usp Mt 9, 15; Mk 2, 19; Lk 5, 34–35; 12, 35–36; Iv 3, 29). Kao što je, prema *Knjizi Postanka*, žena stvorena od čovjeka, iz njegova rebra, te je muškarac uzima da s njom oblikuje jedan život, tako je i Crkva, odabrana i ljubljena Kristova zaručnica, rođena iz otvorene rane njegova boka (Iv 19, 34–37). Kasnije će sveti Augustin reći: 'Krist je zato umro da bi se mogla roditi Crkva'« (str. 65–67). Ovdje je uputno napomenuti da je već apostol Pavao govorio o braku kao o »velikom misteriju« (Ef 5, 22–23), budući da se njime naznačuje jedinstvo između Krista i njegove Crkve, a to jedinstvo izraženo je zaručničkom simbolikom iz *Knjige postanka*, gdje je riječ o »jednom tijelu«.

U ovom poglavlju autor zatim govori o prednosti »zaručничkog« sjeđinjenja s Kristom u odnosu na sam brak, te o Isusovu očitovanju o apsolutnoj nerazrješivosti braka. Glede posljednjeg valja spomenuti da je autor preciznim i višeapektivnim egzegetskim obuhvatom iznio na vidjelo pravo značenje, mjerodavnost i praktični doseg »Matejeve iznimke« (Mt 5, 32; 19, 9), o kojoj su od patriističkog doba do danas napisani izuzetno brojni komentari, a koja reformatorskim i pravoslavnim crkvama daje za pravo dopustiti razvod braka u slučaju *bludništva*, odnosno *preljuba* (grč. *porneia*). »Iz cjelokupnog konteksta Isusove evanđeoske poruke očito je da se on radikalno i beskompromisno zauzimao za sve-

tost bračnog saveza« (str. 110). Bitna svojstva kršćanske ženidbe — temeljena na Isusovim riječima — bila su i jesu *jednost i nerazrješivost* (*Zakonik kanonskog prava* br. 1056).

Istodobno se ne smije ispustiti iz obzora da je Isus, za razliku od farizejske strogoće, pokazivao veliko razumijevanje za ljudske slabosti na području spolnosti, te je ljudima koji su pali u tu vrstu grijeha iskazivao neizmerno milosrđe. »Zaista, kažem vam, carinici i bludnice pretekoše vas u kraljevstvo Božje! Doista, Ivan dođe k vama putem pravednosti i vi mu ne povjerovaste, a carinici mu i bludnice povjerovaše' (Mt 21, 31–32; usp. Lk 7, 36–50; Iv 8, 3–9; 8, 11). Otkupiteljsko Božje milosrđe obuhvaća također i bračni život i ljudsku seksualnost« (str. 110).

Treće poglavlje nosi naslov »Poimanje braka kroz povijest Crkve«. Ovdje je na pregledan i obuhvatan način predložen kronološki razvoj teološkog nauka o sakramentu ženidbe, koji se unutar praktičnog života očitovao u oblikovanju crkvenog braka, što je razmotreno kroz svjedočanstva istočnih i zapadnih crkvenih otaca. Nakon toga je prikazan kršćanski brak od IV. do XI. stoljeća i oblikovanje zaručničke liturgije na Zapadu, zatim sakramentalna narav braka između XI. i XIII. stoljeća, te je naposljetku tematiziran brak kao zemaljska realnost i misterij spasenja u posttridentinskom razdoblju.

Na kraju knjige Ivan Antunović podastire na uvid odredbe Drugoga vaticanskog koncila koje se odnose na problematiku braka, a nalaze se u različitim koncilskim dokumentima. Tako dogmatska konstitucija *Lumen gentium* u br. 11 naziva obitelj »kućnom crkvom« — *ecclesia domestica*, iz koje proizlazi ljudsko društvo i Božji narod. Kršćanski bračni drugovi podizanjem potomstva uprijetuju i odjelotvoruju nerazdruživo jedinstvo i plodonosnu ljubav između Krista i Crkve.

Unutar pastoralne konstitucije *Gaudium et spes* u br. 47–52 suvremenim se rječnikom osvjetljava dostojanstvo braka i obitelji u današnjem svijetu. Pritom se polazi od *dara međusobne ljubavi bračnih drugova*, a ne od prokreacije — kako je to stoljećima činila tradicija. Pater Antunović jasno i sumarno tumači: »Tim personalističko–egzistencijalnim pristupom braku koncil je učinio veliki zaokret u teologiji braka, koji će usvojiti svi postkoncilski dokumenti o braku, kao npr. *Humanae vitae*, enciklika Pavla VI. i *Familiaris consortio* Ivana Pavla II., kao i novi Zakonik kanonskog prava. Koncil govori o svetosti braka pod trostrukim vidikom: a) Bog ga je ustanovio; b) Krist ga je uzdigao na dostojanstvo sakramenta; c) kao takav brak je izvor života« (str. 195).

U vezi s jasno naznačenim personalističko–egzistencijalnim pristupom braku na stranicama pastoralne konstitucije *Gaudium et spes*, neće biti neprimjereno iznijeti nekoliko napomena kao nepreuzetni pokušaj kršćanski koncipiranoga filozofijskog komentara. Naime vidljivo je da pojam »ljubav« i sam fenomen ljubavi danas traže stegu i pročišćenje više nego ikada ranije. Jer ljubav čovjeku ne treba redukcionistički pružiti kratkotrajno senzitivno zadovoljstvo, nego cjelinu dostojanstva i blaženstva što ga ispunjavaju i dovršavaju kroz ljubavljvu oblikovanu i ljubavljvu nošenu *komunikaciju*: ne samo *horizontalnu* nego i *vertikalnu*. U ovom kontekstu valja spomenuti njemačkog mislioca Dietricha von Hildebranda i njegovu pojmovnu odrednicu ljubavi kao ne samo *vrijednosnog* nego i *nadvrijednosnog odgovora* (*Überwertantwort*) koji *nadilazi sve ostale vrijednosne odgovore*. Za Hildebranda je interpersonalni akt ljubavi *prafenomen u ljudskom iskustvu*. Ljubljena osoba zahtijeva *vrijednosni i nadvrijednosni odgovor*, budući da je ta druga osoba i u *supstancijalističkom* i u *relacionističkom* smislu postavljena pred čovjeka kao naročita i ne-

upitna dragocjenost *objektivno vrijedna uvažavanja i ljubavi*.

Duboka ljubav prema drugom čovjeku dopijeva kao *dar odozgo* i bitno je *nadaktualna*; jednako kao što je »nadaktualna« živa i životvorna ljubav u Boga, odnosno u Isusa Krista. Očitovanje takve ljubavi možemo susresti i prepoznati u dobrohotnoj nastrojenosti prema bližnjemu, u afirmaciji dobrote koja fundira i milosno omogućuje nesebičnu ljubav prema voljenoj osobi, u iskrenom zauzimanju za njezinu dobrobit, u težnji da upozna sreću; ukratko: u potpunoj i afirmirajućoj zaokupljenosti voljenim bićem kroz intenciju *benevolentnog posredovanja nadaktualne ljubavi kojom nas je Stvoritelj i Otkupitelj nesebično pomilovao...*

I na kraju valja istaknuti da je knjiga *Sakrament ženidbe* autora Ivana Antunovića značajan i vrijedan prinos korpusu relevantnih naslova iz dotičnog područja dogmatske teologije. Ono što u

ovoj recenziji nikako ne smije ostati nepomenuto je jasno uočljiva činjenica da je svoj informativni i formativni teologijski diskurs autor tkao jasno artikuliranim, protočnim i u stilističkom smislu vrlo uglađenim rečenicama. Zaista, slojeviti i složeni teologijski sadržaji posredovani su pomno odnjegovanim literarnim postupcima koji uspostavljaju i zadržavaju živ i neposredan odnos s čitateljima. Stil i kompozicija svojom svežinom i dinamikom umnogome zaobilaze ili bolje rečeno nadilaze kruti i suhi način predočavanja teologijskih fakata te iz njih proizlazećih obavijesnih konstatacija, kakvima nažalost često obiluju loše i osrednje napisani udžbenici. Stoga knjiga *Sakrament ženidbe*, koristili je studenti kao udžbenik ili svećenici kao priručnik u pastoralnim aktivnostima, zaslužuje u svakom slučaju nepridržanu pohvalu i toplu preporuku.

Marito Mihovil Letica